

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет фізичної культури
Кафедра теорії і методики фізичного виховання

Дипломна робота (проект)
магістра

з теми «ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАРАЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ В
ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ»

Виконав: студент 2 курсу групи FKS1-M19z
спеціальності 017 Фізична культура і спорт

Макуха Олександр Вікторович

Керівник: Боднар А.О., кандидат педагогічних наук,
старший

Рецензент: Прозар М.В., кандидат наук з фізичного
виховання та спорту, доцент

Кам'янець-Подільський - 2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ПАРАЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ В СТРУКТУРІ МІЖНАРОДНОГО СПОРТУ ТА ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ	7
1.1 Передумови зародження інвалідного спорту.....	7
1.2 Особливості проведення літніх та зимових Паралімпійських ігор	11
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИ І ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	28
2.1 Методи дослідження.....	28
2.2 Організація дослідження	29
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАРАЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ В ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	31
3.1 Особливості розвитку організаційних структур інвалідного спорту в Україні	31
3.2 Виступи українських спортсменів-інвалідів на міжнародній арені	48
3.3 Виступи українських спортсменів-інвалідів на XV літніх та XII зимових Паралімпійських іграх.....	70
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми. В останні роки паралімпійський рух набув неабиякого значення у структурі міжнародного спорту та олімпійського руху.

Як зазначає президент Національного комітету спорту інвалідів України з прав людей з інвалідністю Адміністрації президента України В.М. Сушкевич, паралімпійський рух – це одне з найвищих досягнень людського гуманізму тисячоліття, що минуло [38; 43; 47, с. 11].

Україна сьогодні стоїть на шляху всебічної інтеграції у європейське та світове співтовариство, що передбачає розвиток демократичних, гуманістичних, відкритих основ розвитку усіх сторін суспільно-політичної, соціальної, духовної, освітньої, культурної сфер життя суспільства [31].

Фізична культура і спорт посідають у процесах, з огляду на їх соціальну і оздоровчу, міжнародну і репрезентаційну значущість, неабияке значення.

Внаслідок різних обставин у колишньому Радянському Союзі розвиток інвалідного спорту й паралімпійського руху не мав належного розвитку та значення.

До останнього часу практично недослідженою науковцями є проблема формування і розвитку паралімпійського руху.

Вітчизняних праць з цієї проблематики обмаль. Більшість досліджень присвячені проблемам медичної реабілітації, адаптивному фізичному вихованню, особливостям фізичного виховання у спеціальних медичних групах, лікувальній фізичній культурі, фізичній реабілітації для окремих нозологій та проблемам теорії і методики тренування в окремих видах інвалідного спорту, серед них: В. Дубровського, 2000; В. Клапчука, 2001; Е. Приступа, 2003; Г. Бойко, 2009; С. Матвеев, 2010; К. Форсюк, 2010; О. Євсєєва, 2012; І Світельник, 2013; І. Когут, 2015; О. Томащук, 2016; Ю. Бріскін, 2016 та інших. Разом з тим, сьогодні у світовій науково-методичній літературі, в сучасних інформаційних мережах міститься чимало

наукової, науково-методичної інформації щодо розвитку спортивного руху серед неповносправних, яка є практично недоступною сучасному українському читачеві і не введена до науково-інформаційного обігу.

Підкреслимо, що Україна в період відновлення своєї незалежності стала повносправним членом сім'ї паралімпійських держав. Українські спортсмени-інваліди вдванадцять беруть участь і успішно виступають на найбільших змаганнях у системі паралімпійського спорту – Параолімпійських іграх. Національні збірні України були представлені на Паралімпійських іграх в: 1996 р. – Атланта; 1998 р. – Нагано (зимові); 2000 р. – Сідней (літні); 2002 р. – Солт-Лейк-Сіті (зимові); 2004 р. – Афіни (літні); 2006 р. – Турін (зимові); 2008 р. – Пекін (літні); 2010 – Ванкувер (зимові); 2012 – Лондон (літні); 2014 – Сочі (зимові); 2016 – Ріо де Жанейро (літні); 2018 – Пхьончхан (зимові).

На думку керівників міжнародного спорту, Україна сьогодні є одним із лідерів щодо темпів розвитку паралімпійського руху. Разом із тим, активний розвиток паралімпійського руху в Україні до останнього часу не супроводжувався ґрунтовними, змістовними, різнобічними науковими дослідженнями.

Сьогодні в Україні створено достатню законодавчу-нормативну базу щодо інтеграції неповносправних у суспільстві. Найважливіші з них: Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів" (1991 р.) (із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 13 жовтня 1994 року №200/94 - ВР, від 14 жовтня 1994 року № 204/94 - ВР, від 12 листопада 1996 року № 48/96 - ВР) [27]; Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності (1992 р.); Закон України „Про фізичну культуру і спорт" (1993 р.), стаття 13. „Фізкультурно-оздоровча та спортивна діяльність серед інвалідів" [28]; Цільова комплексна програма „Соціально-психологічна допомога і реабілітація осіб з вадами фізичного і психічного розвитку" (1996р.); Програма імунопрофілактики населення до 2000 року; Національна програма „Діти України" (1996 р.); Цільова комплексна програма

„Соціально-психологічна допомога і реабілітація осіб з вадами фізичного і психічного розвитку" (1996 р.); Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами Україні на найближчі роки та на перспективу (1996 р.); Комплексна програма „Фізичне виховання – здоров'я нації" (1998 р.) [32]; Концепція державного стандарту освіти дітей з особливими потребами (1999 р.); Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів (2000 р.) [33]; Конвенція про права інвалідів (2007 р.); Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів на 2012-2020 роки» (2011 р), тощо.

Відтак сьогодні потребують наукового, науково-методичного та організаційного вирішення проблеми щодо структуризації спортивного руху серед неповносправних, розвитку програмно-нормативних засад інваспорту, вироблення методології підготовки спортсменів-інвалідів, розвитку міжнародних взаємин тощо.

Наше дослідження є однією із спроб вивчити та узагальнити історію та організацію розвитку паралімпійського руху в Україні.

Об'єкт дослідження – основи паралімпійського руху.

Предмет дослідження – історико-соціальні та організаційні аспекти розвитку спортивного руху серед неповносправних.

Мета роботи полягала у теоретичному обґрунтуванні особливостей зародження та тенденцій розвитку паралімпійського руху в Україні за часи незалежності.

Завдання дослідження:

1. Визначення місця та ролі параолімпійського руху в системі міжнародного спорту.
2. Дослідження специфіки розвитку спортивного руху неповносправних в Україні.
3. Узагальнення набутого досвіду та традиції розвитку паралімпійського руху з метою його використання в сучасних умовах розбудови національної системи фізичної культури та спорту.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: аналіз літературних джерел; аналіз документів; опитування; системний аналіз; історичний метод; порівняльно-історичний метод; метод комплексного дослідження історичних джерел; метод аналогій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в узагальненні статистичної інформації про результати участі спортсменів України в Паралімпійських іграх самостійними командами в період з 1996 р. до 2018 р., розробці практичних рекомендацій організаційного характеру для вдосконалення системи розвитку паралімпійського спорту.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження узагальнено й висвітлено у науково-практичній конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019-2020 н.р. (м. Кам'янець-Подільський 25 квітня 2020 року).

Публікації. Зміст дослідження висвітлено у публікації «Виступи українських спортсменів-інвалідів на міжнародній арені» у збірнику наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Випуск 14.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Текст дипломної роботи викладено на 83 сторінках друкованого тексту, включаючи 23 таблиці та 1 рисунок. У дипломній роботі використано 73 літературних джерела.

ВИСНОВКИ

1. Всебічний аналіз доступної наукової, науково-методичної літератури вітчизняних та зарубіжних авторів дає підстави стверджувати, що проблематика паралімпійського руху в сучасній українській науково-методичній літературі, незважаючи на бурхливий розвиток вітчизняного інвалідного спорту, висвітлені недостатньо.

2. Паралімпійський рух сьогодні є важливою складовою міжнародного спорту, важливим чинником забезпечення соціальної адаптації інвалідів у суспільстві, підтримки впевненості та віри неповносправних у власні можливості тощо. Паралімпійський спорт сприяє оптимізації фізичного, психічного, морального стану інвалідів.

3. У системі міжнародного спорту неповносправних передбачено проведення змагань для осіб таких нозологій: з вадами зору, слуху та мови, розумового розвитку, із церебральним паралічем, з ампутованими кінцівками, з пошкодженнями хребта й спинного мозку. Для кожної з цих груп інвалідностей проводяться комплексні міжнародні ігри, світові та регіональні чемпіонати, серед яких найвагомішими є: зимові та літні Паралімпійські ігри, Міжнародні ігри Спеціальної Олімпіади, Всесвітні ігри глухих (Дефлімпійські ігри).

4. Одне з чільних місць у системі міжнародного спорту посідають Паралімпійські ігри. Ці змагання з року в рік набувають неабиякої міжнародної популярності та інтересу з боку світової громадськості. В останні десятиліття спостерігається виразна тенденція зростання темпів розвитку кількісних та якісних показників у їх проведенні: розширюється географія проведення змагань, збільшується кількість країн-учасниць, спортсменів, нозологій спортсменів-учасників, кількість видів спорту. Так, кількість спортсменів-учасників Паралімпійських ігор зросла більш як у десять разів (на перших Паралімпійських іграх у 1960 році (Рим, Італія)

змагалося 360 спортсменів, на Паралімпійських іграх у 1964 році (Токіо, Японія) взяло участь 22 країни, у 2000 році (Сідней, Австралія) – 125; втричі збільшилась кількість видів спорту у програмі змагань (на перших Паралімпійських іграх (Рим, Італія) програма змагань складалася з 6 видів спорту, у 2016 році (Ріо де Жанейро, Бразилія) – з 24 .

5. Керівництво фізкультурно-реабілітаційною та спортивною роботою інвалідів в Україні здійснює Український центр фізичної культури і спорту інвалідів "Інваспорт", у підпорядкуванні якого діють 27 регіональних центрів, місті Києві, 26 дитячо-юнацьких спортивних шкіл для дітей-інвалідів, 112 фізкультурно-оздоровчих клубів, а також спеціалізовані дитячо-юнацькі школи інвалідів паралімпійського резерву.

За формування національних збірних команд спортсменів-інвалідів України, підготовку і участь їх у Паралімпійських іграх, Спеціальних Олімпіадах, Всесвітніх іграх глухих, чемпіонатах світу та Європи відповідає утворений у 1992 році Національний комітет спорту інвалідів України. Цей комітет об'єднує чотири національні федерації спорту інвалідів:

- Всеукраїнську спортивну федерацію інвалідів із порушенням опорно-рухового апарату (утворено у 1992 році);
- Всеукраїнську спортивну федерацію глухих (утворену у 1992 році);
- Всеукраїнську спортивну федерацію незрячих (утворену у 1992 році);
- Всеукраїнську спортивну федерацію інвалідів із вадами розумового та фізичного розвитку (утворену у 1993 році).

6. Одними з перших спортивних федерацій для неповносправних в Україні були створені на початку 30-х років ХХ століття Українське товариство глухих (УТОГ) та українське товариство сліпих (УТОС). На ці організації покладалися обов'язки щодо підготовки, формування та участі українських спортивних команд у всесоюзних та міжнародних змаганнях. З 1957 року глухі українські атлети у складі збірної команди СРСР вперше виступили у Паралімпійських іграх у Сеулі (1988 р.). Національні збірні спортсменів-інвалідів України успішно виступають з 1992 року

самостійними командами на міжнародній спортивній арені. Українські спортсмени-інваліди на п'яти Паралімпійських іграх в період з 1996 по 2018 р.: вибороли загалом 396 медалей, з них 132 золотих, 122 срібних, та 142 бронзових.

Щорічно в Україні проводяться понад 200 чемпіонатів, першостей та кубків із 17 видів спорту серед інвалідів із вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату та інтелекту; проводяться змагання щорічної Спартакіади серед дітей-інвалідів.

З активізацією демократичних процесів, гуманізацією українського суспільства спорт неповносправних посідає важливе місце в соціальній адаптації цієї категорії людей, це, зокрема, знайшло своє відображення у цілій низці Законів України та інших державних програмно-нормативних документах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акудович Ю.В. Восхождение на Софруджу: спорт в жизни инвалидов. Минск. Полымя, 1990. 62 с.
2. Балашова Н.Н. Отношение к инвалидам – показатель культуры общества. Теория и практика физической культуры. 1987. № 1. С. 62-63.
3. Бандура С. Сучасні проблеми спорту інвалідів. Спортивна наука на рубежі століть: Матеріали II Міжнар. наук. конф. студентів. Київ., 2000. С. 188-189.
4. Башкирова М.М. Актуальные вопросы физической активности и спорта инвалидов. Физическая культура, спорт, туризм в новых условиях развития стран СНГ: Междунар. науч. конгр. Минск, 1999. С. 172-178.
5. Башкирова М.М. Гуманизация общества и спорт инвалидов. Социально-экономические проблемы воспитания спортсменов в условиях перестройки советского общества: Всесоюзная научно-практическая конференция (Минск, 1-4 июля 1990 г.). Москва, 1990. С. 69-70.
6. Башкирова М.М. Спорт для инвалидов и олимпийское движение Международное олимпийское движение: проблемы и тенденции развития на современном этапе: Материалы Всесоюз. науч. симпозиума (Рига, 11-13 мая 1989 г.). Москва, 1990. С. 203-208.
7. Башкирова М.М. физическая активность и спорт среди инвалидов. Спорт для всех. 1999. № 1-2. С. 26-28.
8. Беляев В. С., Сахно А. В. Влияние идей олимпизма на развитие спорта инвалидов. Олимпийское движение и социальные процессы: Материалы IV Всерос. науч.-практ. конф., посвященной 100-летию Международного олимпийского комитета. Волгоград, 1994. С. 40-44.
9. Беркесов С.Н. План и содержание лекций по профилактике спинномозговых травм. Москва: Благотворительный центр активной реабилитации инвалидов «Преодоление», 1993. 136 с.

10. Бріскін Ю.А., Передерій А. В., Строкатов В. В. Параолімпійський спорт: навч. посібник. Ю. А. Бріскін, Львів: Арал, 2001. 140 с.
11. Варв'янський С. Соціально-гуманітарні й організаційні аспекти розвитку інвалідного спорту в Україні. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук, праць за ред. С.С. Єрмакова. Харків: ХДАДМ (ХХІІ), 2002. – № 1. - С. 31-35.
12. Верзилина Н.А. Проблемы организационного обеспечения подготовки специалистов физической культуры и спорта для работы с инвалидами. Методические проблемы подготовки специалистов физической культуры и спорта: Всерос. науч.-теорет. конф. Волгоград, 1995. С. 65-66.
13. Витяг із статуту спортивної федерації глухих України. Київ., 1994. 7 с.
14. Витяг із статуту федерації спорту інвалідів з вадами розумового розвитку. Київ, 1995. 6 с.
15. Витяг зі статуту федерації спорту сліпих. Київ, 1994. 6 с.
16. Воскобойнікова Л. 55 – двічі „відмінно”. Результат – унікальний. Перша леді держави кричала „Давай го-о-ол!”. Спортивна газета. 2004. № 73. 4 с.
17. Горина О. Начать с самоуважения. Спортивная жизнь России. 1989. № 10. С. 16.
18. Горенко В.Г. Педагогические основы физической реабилитации инвалидов с нарушениями функций спинного мозга. Москва: Сов. спорт, 1991. 185 с.
19. Григоренко В. Г., Сермеев Б. В. Теория и методика физического воспитания инвалидов. Одесса, 1991. 118 с.
20. Державні документи Держкомспорту України. Київ: Б.в., 2008. 35 с.
21. Державні документи Українського центру „Інваспорт”. Київ.: Б.в., 2006. 62 с.
22. Дмитриев А. А. К формированию отечественной системы

адаптивного фізического воститання и спорта инвалидов. Человек в мире спорта. Новые идеи, технологии, перспективы: Тез. докл. междунар. конгр. Москва, 1998. Т.2. С. 526 - 527.

23. Дурманова И. П., Заводовская Е. И., Панкин В. И., Дурманова И. П. Особенности инвалидности вследствие травм опорно-двигательной системы. Здравоохранение Российской Федерации. 1997. № 1. С. 14-16.

24. Евсенева С.П. Адаптивная физическая культура. Теория и практика физической культуры. 1998. № 1. С. 2-7.

25. Жиленкова В.П. Становление и развитие физической культуры и спорта инвалидов с поражениями опорно-двигательного аппарата Теория и практика физической культуры. 1998. № 1. С. 19-24.

26. Жиленкова В. П. Физическая культура и спорт инвалидов с дефектами опорно-двигательного аппарата: Метод. рекомендации Ленинград, 1988. 62 с.

27. Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні". №200/94; 12.10.91. Київ., 1991. 12 с.

28. Закон України „Про фізичну культуру і спорт". № 3808-ХП; 24.12.93. Київ, 1994. 24 с. (з статті Горбенко)).

29. Іваськів В. Наші параолімпійці демонструють клас. Президентський вісник. 2004. № 34. 8 с.

30. Інформаційні документи про участь спортсменів-інвалідів України в VII зимових Параолімпійських іграх у Нагано (Японія) – Український центр інвалідного спорту „Інваспорт". Київ, 1998. 10 с.

31. Козлова К., Драч О. Сучасний ціннісний потенціал олімпізму і шляхи його засвоєння спортсменами. Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Зб. наук, статей. Київ, Вінниця: ДОВ „Вінниця", 2001. С. 98-100.

32. Комплексна програма „Фізичне виховання – здоров'я нації" на 1999-2005 роки. Київ, 1998. 41 с.

33. Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів. Київ,

2000. 2с.

34. Корабликов В.А., Рухлядев А.Н. Физическая культура и спорт глазами глухих спортсменов. Социально-экономические проблемы воспитания спортсменов в условиях перестройки советского общества: Тез. докл. Москва, 1990. С. 139-140.

35. Кривчикова Е., Огорелкова Л. Анализ состояния и перспективы развития физкультурно-оздоровительной и спортивной работы с инвалидами в Украине. Олімпійський спорт і спорт для всіх: проблеми здоров'я, рекреації, спортивної медицини та реабілітації: Тези доп. ІУ Міжнар. наук, конгр. Київ. 2000. С. 606.

36. Кудряшов А. Л. Параолімпіада-96. Олімпійська арена. 1997. №7. С. 10-12.

37. Мартинів В. Найвище підтвердження мужності. Спортивні й людські подвиги параолімпійців України. Президентський вісник. 2004. №35. С. 8.

38. Мудрік В.І. Міжнародний спортивний рух інвалідів. Київ. Норапрінт, 2001. 38 с.

39. Мухін В.М. Фізична реабілітація. Київ. Олімпійська література, 2000. 424 с.

40. Огорелкова Л. Анализ состояния и перспективы развития физкультурно-оздоровительной и спортивной работы с инвалидами в Украине. Спортивна наука на рубежі століть: Матеріали ІІ Міжнар. наук. конф. студентів. Київ., 2000. С. 196-199.

41. Озолина Е.В., Дмитриев В.С., Рубцова Н.О. «Адаптивная физическая активность» как новая дисциплина в семействе спортивных наук. Теория и практика физической культуры. 1999. № 5. С. 21-26, 39.

42. Олімпійська Хартія: Міжнародний Олімпійський комітет. Перше офіційне видання. / Переклад В. Кулика, В. Геращенко, В. Снегірьова. Київ. Олімпійська література. 1999. 96 с.

43. Параолімпіада-2000: Новий крок молодій незалежній державі.

Київ. НКСІУ. 2001. 52 с.

44. Параолімпійські ігри Нагано-98: Інформ. бюл. Державного комітету України з фізичної культури і спорту. Київ, 1998. 9 с.

45. Платонов В.Н, Гуськов С. И. Олимпийский спорт: Учебник: В 2 кн. Київ. Олимпийская литература, 1994. Кн. 1. 496 с.

46. Результати виступу національної збірної команди України на XI Паралімпійських іграх. Олімпійська арена. 2001. Спецвипуск. С. 20-21.

47. Рибальченко М.П. Етапи розвитку спортивного руху нечуючих України. Київ, 1998. 63 с.

48. Римар О. Особливості проведення міжнародних спортивних змагань серед неповносправних осіб. Молода спортивна наука України : Зб. наук, статей з галузі фізичної культури та спорту. Львів: ЛДІФК, 2000. Вип. 4. С. 84-85.

49. Римар О. Особливості утворення та розвитку організаційних структур паралімпійського руху. Молода спортивна наука України: Зб. наук. статей з галузі фізичної культури та спорту. Львів: ЛДІФК, 2001. Вип. 5. Т. 1. С. 156-159.

50. Римар О.В. Спорт неповносправних: історія та сучасність. О. В. Римар. Львів, 2001. 56 с.

51. Рубцова Н.О. К проблеме формирования инфраструктуры системы физической культуры и спорта для инвалидов. Теория и практика физической культуры. 1998. № 1. С. 41-44.

52. Савицкая В.Н. Отношение к инвалидам – показатель культуры общества. Теория и практика физической культуры. 1987. № 8. С. 62-63.

53. Сермеев Б.В. Физическое воспитание детей с нарушением зрения. Б. В. Сермеев. Київ.: Здоровье, 1987. 112 с.

54. Симаков Ю. П. Параолимпийское движение: структура и тенденции развития. Всесоюзная научная конференция по проблемам олимпийского спорта. Челябинск: ВНИИФК, 1991. С. 48-50.

55. Стопоров А.Г., Редько Б. П. Медико-социальная реабилитация

инвалидов с последствиями травм и заболеваний спинного мозга. Киев. Здоровье, 1997. 30 с.

56. Строкатов В.В. Значення занять спортом для інвалідів. Роль фізичної культури в здоровому способі життя: Матеріали III Всеукр. наук. - практ. конф. Львів: ЛДМУ, 1997. С. 101-103.

57. Судаков К.В. Проблемы специальной физиологии. Москва: Медицина, 1985. 86 с.

58. Сучилин В. Социальные аспекты олимпийского движения инвалидов Российской федерации. Олимпийское движение и социальные проблемы: Материалы II Всерос. конф. Челябинск, 1991. С. 105.

59. Сушкевич В. М. Це був триумф людських спроможностей. Олімпійська арена. 2001. Спецвипуск. С. 38-39.

60. Сыромолотов Ю. Ищите партнеров. Спортивные игры. 1990. № 4. – С. 6.

61. Тихвинский С.Б. Физическая работоспособность детей и подростков. Проблемы врачебного контроля и ЛФК в детском возрасте. Ленинград, 1976. С. 11-27.

62. Г. В. Тупайло, Вовканич А. С. Спорт як засіб реабілітації інвалідів з пошкодженням спинного мозку. Роль фізичної культури в здоровому способі життя: Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Львів, 1997. С. 103-104.

63. Указ Президента України „Про розвиток та підтримку паралімпійського руху в Україні”, № 1057/2001. 8 листопада 2004 р.

64. Україна у VIII зимовій Паралімпіаді 2002: Інформ. бюл. К., 2002. 46с.

65. Український центр «Інваспорт» в цифрах і фактах: Бюл. Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту. Київ., 1996. 48 с.

66. Український центр інвалідного спорту „Інваспорт”: Інформ. бюл. Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту. К., 2000. – 34 с.

67. Фарфель В.С. Управление движениями в спорте. В. С. Фарфель. Москва: Физкультура и спорт, 1975. 154 с.
68. Физиология развития ребенка. – Москва: Педагогика, 1987. 136 с.
69. Фізкультурно-реабілітаційна та спортивна робота серед інвалідів України у 2000 році (цифри і факти). Київ. НКСІУ, 2001. 90 с.
70. Фізкультурно-реабілітаційна та спортивна робота серед інвалідів України у 2001 році (цифри і факти). Київ. НКСІУ, 2002. 89 с.
71. Хансен Р. Человек в движении. Р. Хансен, Дж. Тейлор; пер. с англ. Москва: Прогрес, 1991. 272 с.
72. Чудная Р.В. Адаптивное физическое воспитание. Р. В. Чудная. Київ.: Наук. думка, 2000. 358 с.
73. Шанин Ю.В. Олимпийские игры и поэзия эллинов. Ю. В. Шанин. – Київ.: Вища школа. 1980. 184 с.